

PALEO- AKTUEEL

ARCHEOLOGIE IN 1994

6

RUG

Auteursrechten voorbehouden

Copyright 1995, Vakgroep Archeologie, Rijksuniversiteit Groningen

Druk- en bindwerk: Universiteitsdrukkerij, RuG

Omslag:

Omslagontwerp: J.M. Smit

Delen van deze uitgave mogen in andere publicaties worden overgenomen
mits zij van een duidelijke bronvermelding zijn voorzien

Inlichtingen: Vakgroep Archeologie, Poststraat 6, 9712 ER Groningen

ISBN 90-367-0510-X

PALEO-AKTUEEL

6

redactie

Mette Bierma

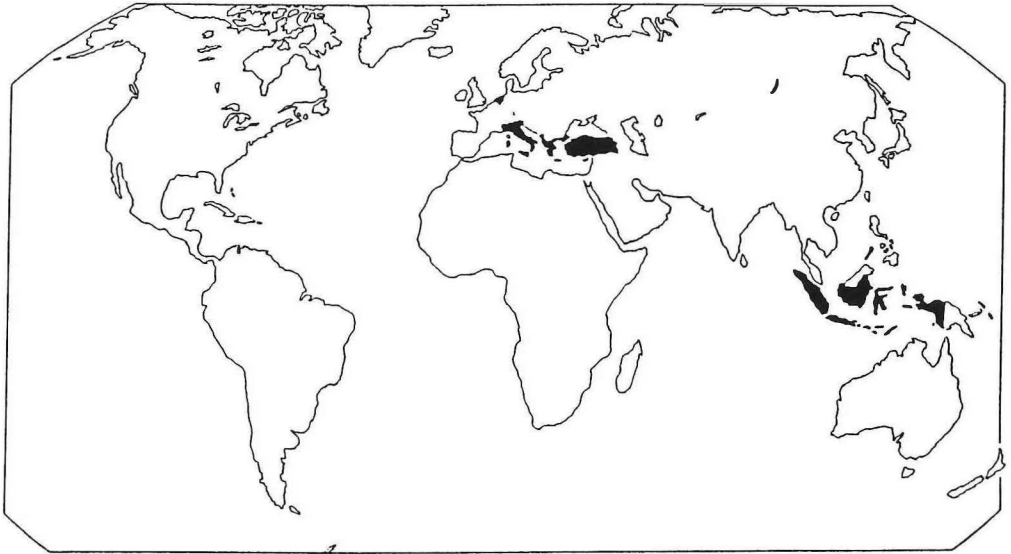
Jurjen M. Bos

Otto H. Harsema

Vakgroep Archeologie

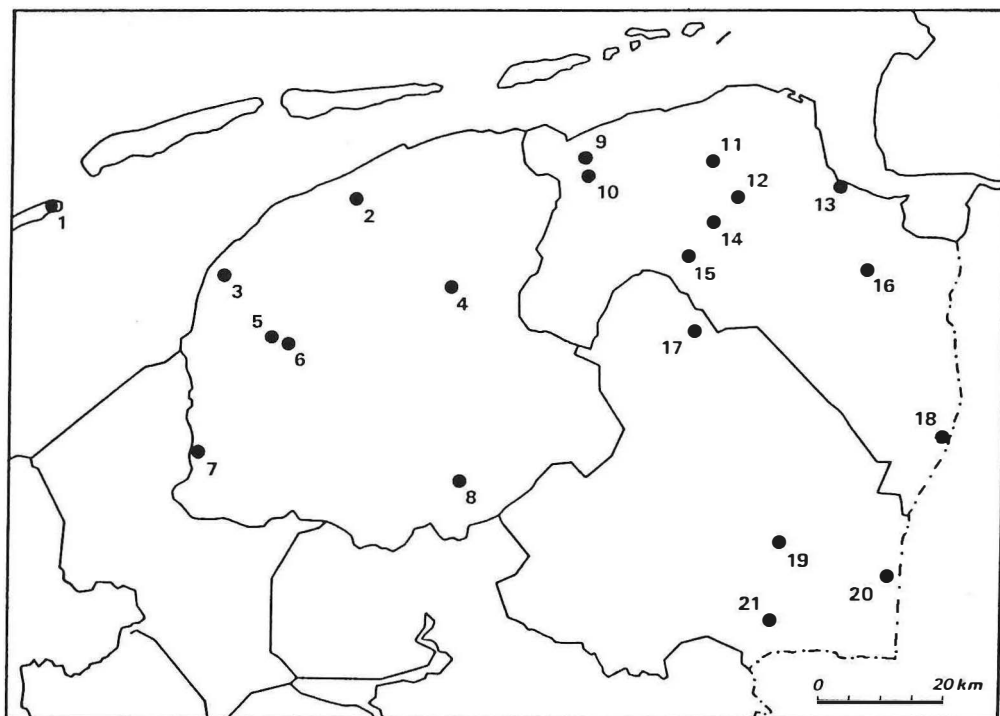
Groningen, 1995

In deze aflevering: Griekenland, Indonesië, Italië, Nederland en Turkije

In deze aflevering uit Noord-Nederland

1. Oost-Vlieland; 2. Hallum; 3. Wijnaldum; 4. Suameer; 5. Wommels; 6. Oosterend; 7. Hindeloopen;
8. Oldeholtwolde; 9. Ulrum; 10. Houwerzijl; 11. Toornwerd; 12. Lellens; 13. Heveskes; 14. Thesinge;
15. Groningen; 16. Midwolda; 17. Yde; 18. Hasseberg; 19. Schoonoord; 20. Barger-Compascuum;
21. Dalen.

INHOUD

D. STAPERT	
De vuistbijl van Oldeholtwolde (Fr.)	9
L. JOHANSEN EN D. STAPERT	
‘Vuur-stenen’ in het laat-Paleolithicum	12
H. WOLDRING	
Palynologische aanwijzingen voor akkerbouw in het 10e millennium BP in Centraal-Anatolië?	16
B. BOEKSCHOTEN EN D. STAPERT	
Tijd slijt	20
D.L. BEKKER	
Leang Burung 2: 10.000 jaar continue bewoning?	23
A.L. BRINDLEY	
Datering van bouw en gebruik van de Papeloze Kerk (D49), op grond van het aardewerk	27
A. UFKES	
Een bijzondere scherf uit Kolhorn (N.-H.)	30
J. HIELKEMA	
Een onderzoek naar de vondstcontext van de bronzen bijlen die in Noord-Nederland zijn gevonden	34
O.H. HARSEMA	
Een bronsijldhuis gebouwd bij Emmen (Dr.)	37
H.A. GROENENDIJK EN W.A. CASPARIE	
XXVII (Bou) Hasseberg (Gr.). Een daloversteek in een Westerwoldse ‘ril’	41
J.M. BOS, J. SCHEFFER, E. TAAYKE EN H.T. WATERBOLK	
De kolonisatie van de Friese klei: opgraving Wommels-Stapert (gem. Littenseradiel, Fr.)	45
O.H. HARSEMA	
Nieuwe ijzertijdontdekkingen onder het oude bouwland van Dalen (Dr.)	49
J.M. PASVEER	
Archeologisch onderzoek in Irian Jaya. Verslag van een eerste oriënterende reis	53
G.J. DE LANGEN	
Archeologische terreinwinst. Pleidooi voor archeologische erfgoedplanning in Friesland	56

G.J. DE LANGEN, H. HOMMES, T.M. PERGER, S. WENTINK EN M.H. WISPELWEY Tussen beleid en wetenschap. Tussentijds bericht over het project Bescherming Op Maat in Friesland	60
J.M. BOS Terpzoelen	64
P. ATTEMA Romeinse kolonisatie ten zuiden van Rome; de Sezze survey, Italië	67
ZOÏ MALAKASIOTI, VASSO RONDRI & REINDER REINDERS Groninger bijdrage aan Griekse monumentenzorg	71
J. SCHEFFER Archeologische veldverkenningen in het ruilverkavelingsgebied Wommels (Fr.)	75
J. SCHELVIS Mijten op de achtergrond. Belang, definitie en mogelijke herkomst van de achtergrondfauna in subfossiele mijtenfauna's	78
A.T. CLASON Het Jacobschaap, een oud Nederlandse ras?	82
R. BAKKER Stuifmeel van veldzuring en schapezuring: aanzet tot ecologische en archeologische interpretatie	85
A.D. DE VRIES EN S. BOTTEMA De paleohydrologie van het Reestdal (Dr.)	89
M.C. GALESTIN Egyptisch godinnenpaar op Groninger wierde?	91
J. BANDEL, A. BRENNAN, H. HALICE, K. VAN DER MEULEN, J. NICOLAY, M. ROOKE, E. VAN DER SCHAFT, J. VELDHUIS EN M. WIGGERS Speurtocht naar de vindplaats van 'het meisje van Yde' (Dr.)	94
S. BOTTEMA Het ontstaan van het veentje van het meisje van Yde (Dr.)	96
S. BOTTEMA Het oppervlaktemonster: de relatie tussen stuifmeelregen en vegetatie	99
T. LOOIJENGA Toch runen uit Wijnaldum (Fr.)?	102

A.G.F.M. CUIJPERS	
Fysisch antropologisch onderzoek van de crematie van Wijnaldum (Fr.)	106
A.G.F.M. CUIJPERS, H.A. GROENENDIJK & P.B. KOOI	
Een grafveld uit de vroege middeleeuwen bij Lellens (Gr.)	109
E. KNOL	
Een nieuw ontdekt vroegmiddeleeuws grafveld: Ulrum-de Capel (Gr.)	112
J.W. BOERSMA	
Een 'inkijkoperatie' in de wierde Heveskes (Gr.)	115
A. JAGER	
Twaalfde-eeuwse bewoningssporen te Suameer (Fr.)	119
A. ZWART	
Thesinge (Gr.) via de boor: veen, klei, woudgrond en het klooster Germania	123
P.B. KOOI	
Op ieder potje past een deksel	127
J. MOLEMA	
Een steenhuis te Midwolda (Oldambt, Gr.)	129
B. HUIZENGA EN A. JAGER	
Onderzoek naar de diaconie van Oost-Vlieland	133
J.M. BOS, J.M. PASVEER EN T.B. VOLKERS	
Uit de illegale snijkamer? Vondelingen uit Hindeloopen (Fr.)	135
A.F.L. VAN HOLK	
Thuishaven Groningen	138

A.F.L. van Holk

Inleiding

De vermaarde Amerikaanse maritiem archeoloog Georg Bass beweerde eens dat het weinig zin heeft om te proberen de thuishaven van een schip te achterhalen. Hij baseerde zich daarbij op het 7e-eeuwse schip, gevonden voor de Turkse kust bij Yassi Ada. De aan boord aanwezige voorwerpen waren gemaakt in zoveel verschillende plaatsen dat er geen thuishaven viel te distilleren. Omdat schepen overal komen kan de inventaris zijn samengesteld uit voorwerpen die in verschillende havens zijn aangeschaft. Het is echter de vraag of deze aanschaf wel zo willekeurig is als Bass ons wil doen geloven. Zijn er niet bepaalde (groepen) voorwerpen die wel iets zeggen over de herkomst van een schip?

Andere factoren die met de herkomst (of bestemming) van een schip te maken kunnen hebben zijn scheepstype en lading. In het geval van de lading wordt dan van de vooronderstelling uitgegaan dat er een zekere specialisatie bestond per streek in het vervoer van een bepaalde lading.

Dat het bepalen van de herkomst en de bestemming van schepen aan de hand van de inventaris wel degelijk tot de mogelijkheden behoort, blijkt uit onderzoek van Kleij (1992, 1993). Zo toont Kleij overtuigend aan dat de inventaris van de 'Texelstroom IV' er op wijst dat het schip een Nederlandse nationaliteit heeft. Van een schip gevonden in het Oostvoornse meer kon ook de - eveneens Nederlandse - nationaliteit worden vastgesteld. Bovendien kon aan de hand van de lading de gevolgde route worden gereconstrueerd.

Dat ook van binnenschepen de mogelijke route en thuishaven kan worden achterhaald, wees het onderzoek van de Lutina uit (Zwiers & Vlierman, 1988).

In het onderstaande wil ik ingaan op met name de thuishaven en de gevolgde route van een schip gevonden op kavel B6 in de Noordoost-

polder. Al eerder heb ik hierover bericht in *Paleo-aktueel* 4 (van Holk, 1993). Enkele van de daar getrokken conclusies luiden als volgt:

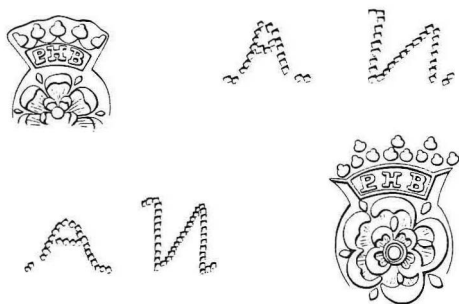
- het schip is vergaan in 1787;
- het gaat om een tjalkachtig vaartuig met een lengte van ongeveer 20 meter;
- de lading bestaat uit dakpannen en plavuizen;
- het schip is vergaan op weg van de monding van de Vecht.

Tin en bruin steengoed

In de inventaris van het schip zijn een aantal voorwerpen aanwezig die duidelijk aan een bepaald productiecentrum kunnen worden toegewezen. In eerste instantie kon een aantal tinnen voorwerpen, behalve aan een bepaalde producent en periode, aan een bepaald herkomstgebied worden toegeschreven. Het gaat daarbij om een schaal en een pispot; het merk op het kinderpotje is onduidelijk (fig. 1a). Op de schaal en de pispot komt als merk een gekroonde roos met de initialen **PHB** voor (fig. 1b). Dit merk kon worden geïdentificeerd als het makersmerk van P.H. Bleeker, een Groninger tinnegieter. Hij oefende zijn beroep zeker uit vanaf 1784, in 1826 overlijdt hij (schrift. med. Arnold Carmiggelt). Behalve dit merk komt het eigendomsmerk **AN** op het tin voor.

Een aantal voorraadpotten en een botervloot van bruin steengoed konden aanvankelijk niet aan een productiecentrum worden toegeschreven. Later werd duidelijk waarom. Het bleek namelijk te gaan om een produkt dat, bij mijn weten, in Nederland buiten de provincie Groningen niet is aangetroffen (de vondsten aan boord van schepen even buiten beschouwing gelaten).

Bij de voorraadpotten gaat het om één grote en twee kleinere (fig. 2). De potten zijn elk voorzien van twee verticaal geprofileerde worstoren. De randen zijn naar buiten gebogen; in het geval van de grote pot zelfs geheel dubbelgebogen. De lichtbruine potten zijn onversierd. De

Fig. 1. Tinnen schaal, pispot en kinderpotje (boven) met makers- en eigendomsmerken (links), aan boord van het schip gevonden op kavel B6 (foto CFD; tek. M.A. Weijs).

scherf is voorzien van een mat zoutglazuur. Draairingen zijn duidelijk waarneembaar. De botervloot heeft een horizontaal geprofileerd worstoor en een dekselrand. De buitenkant is ingekerfd in zes onder elkaar liggende banden. Het zoutglazuur is aangebracht op een donkerbruine scherf. Dergelijke botervloten zijn afgebeeld door Busch (1975: p. 34, cat.nr. 71 & 72) in een catalogus over het productiecentrum Duingen. De vorm en het randprofiel van de potten en van de botervloot komen overeen met het profiel en de vorm zoals afgebeeld door Stephan (1981: p. 70, afb. 32, nr. 15; p. 71, afb. 33, nr. 6) (fig. 3). Het gaat om steengoed opgegraven te Coppengrave, dat samen met onder andere Duingen, onderdeel vormt van een productiegebied, dat is gelegen tussen de Leine en bovenloop van de Weser.

Volgens Busch (1975: p. 10) werd het Duinger steengoed geëxporteerd naar het Oostzee-

gebied, Denemarken en Nederland. Gezien de vondstverspreiding kan het haast niet anders of voor Nederland moet worden gelezen (provincie) Groningen. Het voorkomen van Duinger steengoed buiten de provincie Groningen is mij onbekend. Behalve de stad Groningen zijn Bourtange en Leermens vindplaatsen (van Gangelen, 1988: pp. 26-27).

Conclusie

Samen met het tin dat in Groningen is gemaakt, wijst de aanwezigheid van het Duinger steengoed in de inventaris van het schip gevonden op kavel B6 er op dat in ieder geval vijf voorwerpen van die inventaris zeer waarschijnlijk in de provincie Groningen zijn aangeschaft. Omdat er sprake is van zowel meerdere voorwerpen als meerdere soorten voorwerpen lijkt het aanneme-

lijk dat het schip Groningen als thuishaven had.

Hoe past een Groningse herkomst van het schip in het beeld zoals dat naar voren komt uit andere aspecten betreffende het schip?

Zoals al is vermeld vervoerde het schip bakstenen en plavuizen. Deze lading is typisch voor schepen die naar de Oostzee voeren. Men noemde dit 'varen in ballast'. Hoewel het hoogtepunt van de Groninger scheepvaart op de Oostzee bijna een eeuw later ligt (rond 1860), begon de Groninger vaart naar Baltische gebied met kleinere schepen mogelijk al eerder. Dat schip B6 actief was als kustvaarder blijkt uit de aanwezigheid van een aantal loden penningen. Dit zogenaamde vuur- en bakengeld diende als bewijs van betaling voor de betonning van bepaalde vaarroutes. Twee soorten penningen geven aan dat het vaargebied van het schip zich uitstreckte

tot buiten de Zuiderzee. Er is door de schipper namelijk betaald voor de betonning van het Amelanders Zeegat en het oostelijk deel van Zuiderzee en westelijk deel van de Waddenzee.

De herkomst van voorwerpen in een scheepsinventaris kan wel degelijk een indicatie voor de thuishaven zijn.

Summary

In some cases ships' inventories not only yield information about the crew on board, but also about the possible shipping area and home port of the ship. It is suggested that the production area of the pewter and some of the stoneware found on board of a ship excavated in lot B6 in the Noordoostpolder (the Netherlands) is indica-

Fig. 2. Een grote en een kleine voorraadpot en een botervloot gemaakt te Duingen, uit de inventaris van het schip gevonden op kavel B 6, schaal 1:4 (tek. M.A. Weijns en A.F.L. van Holk).

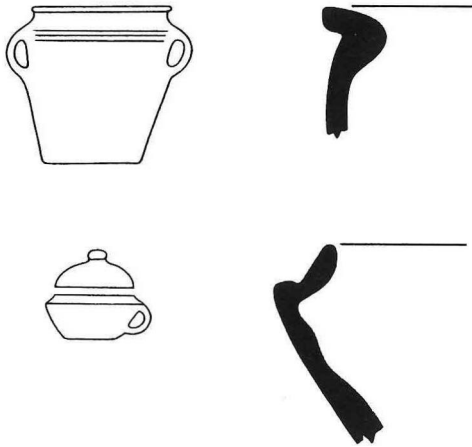

Fig. 3. Duinger vormen en randprofielen van steengoed opgegraven te Coppengrave (Stephan, 1981: p. 70, fig. 32, nr. 15; p. 71, fig. 33, nr. 6).

tive of the home port of the vessel. The pewter was made in the town of Groningen, the stoneware in the area of Duingen (Germany). The distribution of Duingen stoneware in the Netherlands is confined to the province of Groningen. The possibility that we are dealing with a freighter from Groningen is supported by the kind of cargo, tiles and rooftiles, which were often transported to the Baltic. At a later date at any rate, the Baltic was the typical trading area of skippers from Groningen. This might be an early example of this trade.

Literatuur

- Busch, R., 1976. *Duingen. Ein niedersächsischer Töpferort* (= Veröffentlichungen des Braunschweigischen Landesmuseums 2). Göttingen.
- Gangelen, H. van, 1988. 'Een schottelbanck met eenich olt steenwerck'. Pot'pourri van vijf eeuwen in Groningen gebruikt steengoed en aardewerk (ca. 1400-1900). Tentoonstelling openluchtmuseum 'Het Hoogeland' te Warffum.
- Holk, A.F.L. van, 1993. Incidentele passagiers aan boord van een binnenschip. *Paleo-aktueel* 4, pp. 159-163.
- Kleij, P., 1992. Texelstroom IV - herkomst en bestemming van een onbekende koopvaarder. In: R. Reinders (red.), *Scheepsuitrusting en scheepsinventaris*. Groningen, pp. 80-89.
- Kleij, P., 1993. Oostvoornsemeer Zuidoever: een Straatvaarder voor Rotterdam. In: R. Reinders & A.F.L. van Holk (red.), *Scheeps-lading*. Groningen, pp. 44-55.
- Stephan, H.- G., 1981. *Coppengrave. Studien zur Töpferei des 13. bis 19. Jahrhunderts in Nordwestdeutschland*. Hildesheim.
- Zwiers, P.B. & K. Vlierman, 1988. *De Lutina, een Overijssels vrachtschip, vergaan in 1888*. (= Flevobericht 292). Lelystad.